

Leo Näreaho
lnarho@hotmail.com

TIEDE, TIETOISUUS JA PARAPSYKOLOGIA

TIIVISTELMÄ

Tässä esitelmässä tarkastelen lyhyesti tieteelliseen selittämiseen liittyviä piirteitä. Kuvaan myös ongelmia, jotka syntyvät, kun tietoisuus yritetään sovittaa vallitsevaan luonnontieteelliseen maailmankuvaan. Esitän, että tietyt paranormaalit ilmiöt antavat vahvaa tukea tietoisuuden itsenäiselle kausaalille vaikutusvoimalle. Jos kausaalinen vaikuttavuus otetaan olion olemassaolon kriteeriksi, ovat tietoisuuden tilat olemassaolevia ja todellisia. Tarkastelen tämän kriteerin valossa vallitsevia mielenfilosofisia teorioita ja päädyn kannattamaan kausaalidualismiksi kutsumaani kantaa.

I.

Tiede etsii *selityksiä* ilmiöille ja tapahtumille. Selitykset ovat ensisijaisesti *kausaalisia* luonteeltaan (voidaan tosin puhua myös *funktionaalista* selityksistä). Kausaliteetin filosofinen analyysi johtaa kuitenkin monenlaisiin kiistanalaisiin kysymyksiin. Esitän seuraavassa niistä lyhyen luettelon David Sanfordiin (1995) tukeutuen. Ensiksi, onko syyn ja seurauksen suhde luonteeltaan välttämätön vai pelkkä toistuvasti havaittava säännönmukaisuus? Jälkimmäinen on humelainen näkemys, mutta viime vuosikymmeninä käsitys kausaliteetista välttämättömänä suhteena on saanut kannatusta. Tieteen termit viittaavat *luonnollisiin laatuihin* (natural kinds) ja viittauksen kohde on sama kaikissa mahdollisissa maailmoissa (esim. ”veden” määrittelee lopulta vedeksi se, että sen kemiallinen rakenne on H₂O, ei veteen liittyvät fenomenologiset ominaisuudet). Tämä johtaa luontevasti metafysiiseen essentialismiin: kaikissa niissä maailmoissa, joissa on vettä, on vedellä välttämättä tiettyjä ominaisuuksia ja siis myös tiettyntyyppistä kausaalista voimaa. Toiseksi, usein kausaaliväittämien ajatellaan tukevan kontrafaktuaalisia väitteitä: jos salama ei olisi iskenyt, sähkökatkoa ei olisi tullut, ts. salaman isku oli välttämätön sähkökatkon sattumiselle. Kolmanneksi, vallitseva näkemys puhuu syistä ja seurauksista tapahtumina mieluummin kuin esim. asiaintiloina. Neljänneksi, yleisen käsityksen mukaan kausalisuhteita ei voida suoraan havaita. Viidenneksi, edelleen vallitsevan käsityksen mukaan jokainen syy-seuraus –pari on jonkin lain instantiaatio. Luetteloja voisi jatkaa. Joka tapauksessa nykyaikainen luonnontiede on onnistunut pitkälti ”kausalisomaan” maailman. Kausaalisten, so. objektiivisten, persoonattomien ja mekaanisten syysuhteiden etsintä (ja löytäminen) on ulotettu yhä useampaan ilmiöön. Onkin sanottu, että antiikin aikana (ja ylipäänsä varhaisemmissa kulttuureissa) nähtiin kaikkialla – niin luonnossa kuin ihmisten maailmassa – persoonallisia, intentionaalisia syitä, mutta nykyisin kaikki ilmiöt – myös ihmisen toiminta ja tietoisuus – pyritään selittämään kausaalisten syiden avulla.

Mainitsin viimeisenä piirteenä kausaliteetin piirteenä suhteen lakeihin. Luonnonlait ja niiden formuloiminen ovat olennainen osa tieteellisiä *teorioita*, joita pidetään nykyisin tieteellisen

selittämisen perusyksikkönä. Lait ovat yleistyksiä, joiden avulla selitetään ja ennustetaan tapahtumia. Tässä tullaan tärkeään risteyskohtaan. *Ennustaminen* selittämisen ohella on erityisesti luonnontieteille tyypillinen piirre. Luonnonlait, erityisesti fysiikan paljastamat lait, voidaan usein esittää matemaattisesti täsmällisessä muodossa, mikä mahdollistaa ennustamisen. Näin ei kuitenkaan näytä olevan ihmistieteissä, joiden lait ovat parhaimillaankin tilastollisia luonteeltaan. Ihmistieteiden ja luonnontieteiden ero johtuu viime kädessä siitä, että ihmistieteiden kohteena on ihmisen tietoinen, intentionaalinen toiminta. Sen selittäminen, ennustamisesta puhumattakaan on vaikeampaa kuin luonnon tapahtumien; siksi lakejaan ei ihmistieteissä ole helppo löytää.

Ihmisen toiminnan selittäminen on filosofian vanhoja kiistakysymyksiä. Sata vuotta sitten Saksassa puolustettiin hermeneutiikan hengessä teesiä ”luonnontieteet selittävät (*erklären*), ihmistieteet ymmärtävät (*verstehen*)”. Joka tapauksessa ihmisen *teot* on erotettava *tapahtumista*. Käteni voi nousta Hitler-tervehdykseen hermostollisen pakkoliikkeen seurauksena tai minun itseni nostamana. Jälkimmäisessä tapauksessa on jotain ”enemmän” kuin edellisessä: halu, tahto (*volition*) tai intentio nostaa kättä. Tämän ”lisäarvon” analysoiminen on synnyttänyt luonnollisesti filosofisia kiistoja. Suomessa G.H. von Wright on puolustanut näkemystä, jonka mukaan ihmisen toimintaa selittäessä on etsittävä teoille perusteita (*reasons*), jotka eivät ole kausaalisia syitä (*causes*). Amerikkalainen filosofi Donald Davidson taas on analysoinut intentiot haluiksi ja uskomuksiksi, jotka voidaan ymmärtää tekojen kausaalisiksi syiksi. Otettiinpa tähän kysymykseen mikä kanta tahansa, näyttää vaikealta uskoa, että ihmisen toimintaa ja kulttuuria voisi selittää viittaamatta ihmisen tietoisuuden käsitteisiin: haluihin, ajatuksiin, uskomuksiin, arvoihin ja merkityksiin. Nämä vaativat aina *tulkintaa*.

II.

Näin päädyimme tietoisuuden ongelmaan, johon ihmistieteiden selittämisen ongelmat palautuvat. Tietoisien tilojen ja tapahtumien suhde fysikaalisiin prosesseihin näyttää vaikeasti ratkaistavalta kysymykseltä. Miten aivojen sähköiset ja kemialliset tapahtumat tuottavat tietoisuuden tapahtumat? Miksi muualla luonnossa tavattavat sähkökemialliset ilmiöt eivät toimi tietoisuuden perustana (poikkeuksena tietysti eläinten aivotapahtumat)?

Tietoisuudessa (viittaan esityksessäni ihmisen tietoisuuteen) on erikoista, että se on meille kokemuksellisesti kaikkein läheisin ilmiö, mutta samalla tieteellisen selittämisen mielessä mahdollisesti kaikkein vaikeimmin selitettävä ilmiö. Seuraavat piirteet näyttävät ainakin luonnontieteen fysikalistisen maailmankuvan kannalta ongelmallisilta (esim. Metzinger 1995).

1. Olennainen osa tietoisuuttamme ovat erilaiset aistimukset ja elämykset, joita nimitetään kvaalioiksi eli kokemuksellisiksi ominaisuuksiksi. ”Tiedämme”, miltä kipu tuntuu tai miltä tuntuvat omantunnon soimaukset; ruusun punainen väri tai hieno tuoksu synnyttää meissä tietynlaisen elämyksen jne. Miksi kvaaliat sitten ovat ongelmallisia fysikalismilla kannalta (fysikalismilla tarkoitan karkeasti ottaen näkemystä, jonka mukaan maailma on vain fysikaalisten eli materiaalisten olioiden ja syiden kokonaisuus)? Ensiksikin, näitä laadullisia kokemuksia on vaikea sovittaa fysikaalisten syiden maailmaan. Filosofin Frank Jackson on esittänyt paljon keskustellun ajatuskokeen neurologi Marysta, joka on elänyt koko elämänsä huoneessa, jossa on vain mustan, valkoisen ja harmaan sävyjä. Mutta samalla Mary on oppinut kaiken mahdollisen aivojen

fysikaalisista tiloista. Kuitenkaan hän ei tuon tietonsa perusteella voi tietää, miltä näyttää esim. tomaatin punainen väri: mikään aivojen fysikaalisen tilan kuvaus ei paljasta sitä hänelle. Jos kuitenkin punainen väri tai sen kokemus on maailmaan kuuluva todellinen ominaisuus, silloin on olemassa ei-fysikaalisia faktoja ja fysikalismi on epätosi teoria. Toiseksi, voimme kuvitella maailman, jossa olisi meidän kaltaisiamme olentoja, joilla ei olisi kvaaliakokemuksia, mutta jotka olisivat kausaalisina systeemeinä samanlaisia kuin me. Olennot olisivat pelkästään informaatiota käsitteleviä systeemejä ehkäpä ilman minkäänlaista tietoisuutta. Kuitenkaan heidän reaktioitaan ja käyttäytymistään ei voisi erottaa meidän reaktioistamme. Jos tämä on mahdollista, se näyttää osoittavan, että *funktionalismi*, joka analysoi tietoisuuden tilat systeemin kausaalisiksi rooleiksi, on periaatteessa sokea kvaalioiden olemassaololle. On huomattava, että funktionalistinen mielenteoria on kognitiotieteen ja kognitiivisen neurotieteen teoreettinen perusta.

2. Tietoisuuteen ja erityisesti kvaalioihin liittyvä piirre on *perspektiivisyys*. Kokemukset näyttävät olevan aina jonkun egon, tietoisuuden keskuksen kokemuksia. Jos tämä hyväksytään, päädymme ensimmäisen persoonan näkökulman eliminoimattomuuteen. Kokemuksellinen näkökulma maailmaan on aina *subjektiivinen*, kun taas tieteen näkökulma on objektiivinen, kolmannen persoonan näkökulma. Kuinka subjektiiviset kokemukset edes periaatteessa voitaisiin palauttaa objektiivisiin kuvauksiin? Kvaalioiden määrittelevä piirre on juuri niiden kvalitatiivinen sisältö: kivun määritelmään täytyy liittää kivun tuntemisen kokemus. Kivun tuntemus on kvalitatiivinen ja subjektiivinen kokemus; teoria, joka jättää ulkopuolelleen tämän piirteen (niin kuin objektiivinen, fysikalistinen teoria tekee) ei yksinkertaisesti ole teoria kivusta. Se sivuuttaa juuri kivun olennaisimman piirteen. Tämän tyyppiseen probleemaan törmää konkreettisesti kansalainen, joka subjektiivisine tuntemuksineen ja tarpeineen menee hakemaan apua lääkäriltä, joka on saanut luonnontieteellisen koulutuksen.

3. Tärkeä tietoisuuden piirre on *intentionaalisuus*. Useat tietoisuuden tilat – uskomukset, ajatukset, toiveet, pelot – suuntautuvat johonkin: ajattelen ensi kesän matkaani tai ihmistä, johon tutustuin viime viikolla; uskon, että mapallon ilmasto lämpenee tulevaisuudessa.. Fysikaaliset objektit ovat olemassa ulkopuolellamme, mutta myös mielessämme on objekteja, jotka jollakin ilmeisellä tavalla ovat olemassa. Jälleen on kysyttävä, kuinka fysikaalisella systeemillä voisi olla intentionaalisuuden ominaisuus. Toki materiaaliset kappaleetkin voivat esittää, representoida jotain muuta. Esimerkiksi valokuva ilmeisesti esittää jotain kohdetta, joka on ollut valokuvan kausaalinen syy. Mutta tietoisuuden intentionaalisten tilojen representoivuus on toisenlaista. Tietoisuuden tila voi viitata Urho Kekkoseen lukemattomilla eri tavoin; valokuva taas joko esittää kohdettaan tietyllä tavalla tai ei esitä. Lisäksi intentionaaliset tilat voivat esittää objekteja, joita ei edes ole olemassa; itse asiassa juuri tällaisten mahdollisten objektien ja asiaintilojen kuvittelu on tietoisuutemme olennainen vahvuus. Itävaltalainen filosofi Franz Brentano piti sata vuotta sitten juuri intentionaalisuutta mentaalisuuden määrittelevänä piirteenä.

4. Edelleen tietoisuuden määritteleviin piirteisiin kuuluu *itsetietoisuus*. En ainoastaan tunne kipua tai ajattele Urho Kekkosta, vaan olen samaan aikaan *tietoinen* tuntemuksesta tai ajatuksesta (tämä ei tietenkään sulje pois tiedostamattomien tilojen mahdollisuutta). Pelkät tilat eivät näytä olevan itsetietoisia, vaan tilat ovat *minun* tilojani. Jälleen päädymme ensimmäisen persoonan näkökulman

välttämättömyyteen. Samoin herää monia perinteisiä filosofisia kysymyksiä, joihin vastaaminen fysikalistisen maailmankuvan pohjalta ei ole ongelmattonta. Jos ensimmäisen persoonan näkökulma kvaalioineen on eliminoimaton, mistä persoonan ajallinen identiteetti koostuu? Eikö vapaa tahto liity juuri intentionaalisuuteen (erilaisten mahdollisuuksien kuvittelemiseen) ja itsetietoisuuteen? Jos nämä eivät ole palauttavissa fysikaalisiin ominaisuuksiin, eikö vapaa tahtokin silloin ole todellinen? Miten *arvot*, jotka ovat inhimillisen elämän perusta, voitaisiin palauttaa materiaalisen maailman ominaisuuksiin? Tietoisuuteen liittyy todellakin monia perustavia filosofisia ongelmia.

III.

Seuraavaksi kysyn: jos paranormaalit ilmiöt ovat aitoja ilmiöitä, mitä seurauksia tällä on tieteen fysikalistisen maailmankuvan ja tietoisuuden suhteen kannalta? Jos tieteen maailmankuvaa laajennetaan parapsykologian tuloksilla, onko tietoisuus silloin helpompi sovittaa tuohon kuvaan ja millaiseen metafysiikkaan päädyimme?

Ensiksi on määriteltävä hiukan täsmällisemmin, mitä tarkoitan paranormaaleilla ilmiöillä. Ranskalainen v. 1917 kuollut tutkija Emile Boirac rajasi aikoinaan parailmiöt viittaamaan kaikkiin niihin ilmiöihin, joita elävät olennot tai niiden toiminnat tuottavat ja joita ei voida täysin selittää tunnettujen luonnonlakien ja voimien avulla. Sitten amerikkalainen filosofi Stephen Braude (1979) on määritellyt samantapaisesti paranormaalit ilmiöt ilmöiksi, joita yksikään tämänhetkinen tieteellinen teoria ei selitä (Braudella on tosin määritelmässään muitakin ehtoja). Ihme olisi vastaavasti tapahtuma, jota mikään tieteellinen teoria ei voisi selittää. Brauden määritelmän yksi ongelma liittyy siihen, mitä tarkoitetaan tieteellisillä teorioilla. Jos lait ovat olennainen osa tieteellistä teoriaa ja lakien tärkeä piirre on niiden ennustavuus, jäävät ihmis- ja yhteiskuntatieteet tieteellisten teorioiden ulkopuolelle. Suomalainen filosofi Raimo Tuomela (1983) onkin nimittänyt yhteiskuntatieteitä ”esitieteiksi”. Tässä tulemme siis jälleen ihmis- ja luonnontieteiden hankauskohtaan. Koska tietoisuuden tapahtumilla on myös parailmiöissä keskeinen rooli ja jos tietoisuuden piirteitä ei voida tuoda luonnontieteen tapaisten kausaalilakien alle, jäävät myös parailmiöt tieteellisten selitysten ulkopuolelle. Modifioinkin Brauden määritelmää: paranormaalit ilmiöt ovat ilmiöitä, jotka ovat ristiriidassa tämänhetkisen tieteellisen (sekä ihmis- että luonnontieteellisen) maailmankuvan postuloimien kausaali- ja muiden vaikuttavien voimien kanssa. Tämän määritelmän etuna on, että se ei sitoudu yhtä vahvasti luonnontieteellisten teorioiden kehitykseen; näiden teorioiden perustanahan on loppujen lopuksi fysiikan kehitys. Määritelmä sallii myös ei-kausaaliset (esim. intentionaaliset) selitykset.

Parailmiöitä (psi-ilmiöitä) ovat ensinnäkin poikkeukselliset tiedolliset tilat: selvänäkö (poikkeuksellinen tieto tämänhetkisistä tapahtumista), prekognitio (tieto tulevista tapahtumista), retrokognitio (tieto menneistä tapahtumista), psykometria (tieto fysikaaliseen objektiin liittyvistä tapahtumista) ja telepatia (tieto vieraan henkilön mentaalisisä tiloista). On huomattava, että nämä tilat eivät välttämättä ole subjektille itselleen tietoisia. Esimerkiksi psykoanalyytikko ja parapsykologi Jule Eisenbud (1983) on spekuloinut mahdollisuudella, että monet arkielämän sattumuksista voivat olla tiedostamattoman psi-kyvyn tuottamia. Ehkäpä lentokoneen putoaminen on seurausta tiettyjen henkilöiden ei-tietoisesta, negatiivisesta psykokinesian käytöstä?

Toiseksi, parailmiöihin luetaan poikkeuksellinen kausaalinen vaikutus eli psykokinesia ja kolmanneksi poikkeukselliset tietoisuuden tilat, jotka näyttävät viittaavan kuolemanjälkeisen elämän mahdollisuuteen (esim. kuolemarajakokemukset ja mahdolliset jälleensyntymismuistot).

Mitä siis seuraisi tieteen ja tietoisuuden kannalta, jos paranormaalit ilmiöt ovat todellisia? Tarkastelen tilannetta ennen kaikkea kausaliteetin kannalta. Yllä mainittujen ilmiöiden yksi yhteinen piirre on, että ne näyttävät rikkovan konventionaalista eli tällä hetkellä vallitsevaa käsitystä kausaalisesta vaikutuksesta (tarkastelen tässä kahta ensimmäistä mainitsemaani psi:n lajia eli ESP:n eri muotoja ja psykokinesiaa). Esimerkiksi prekognition yksi tulkinta perustuu taaksepäin suuntautuvan kausaliteetin mahdollisuuteen: seuraus (tulevaisuuden tapahtuma) on olemassa ennen syytä. Tosin tämä ei ole ainoa mahdollinen tulkinta. Prekognitio voidaan ymmärtää myös psykokineettiseksi vaikutukseksi; henkilö tietää, mitä tulee tapahtumaan, koska hän itse tuottaa tapahtuman tiedostamattomalla psykokinesiallaan. On myös mahdollista ajatella, että syy ja seuraus ovat tapahtumina olemassa *samanaikaisesti*. Tämä edellyttää ajan teoriaa, jossa nykyhetkellä ei ole ontologisesti primääriä asemaa, vaan kaikki tapahtumat voidaan järjestää ennen-, jälkeen- tai samanaikaisuusrelaatioiksi (*tenseless theory of time*). Tällöin tietenkään aikaa ei voida määritellä kausaliteetin avulla, sillä silloin liikumme kehässä.

Telepatiassa taas määritelmän mukaan informaatio kulkee suoraan mielestä toiseen mieleen; psykokinesiassa henkilö voi vaikuttaa tietoisuuden tilojensa avulla materiaaliin kappaleisiin. Nämä ilmiöt rikkovat periaatetta, jonka mukaan syyn ja seurauksen on oltava spatiotemporaalisessa jatkuvuussuhteessa toisiinsa.

Tietoisuuden ja materian välillä voidaan puhua neljästä kausaalisuhteesta, jos ei oteta kantaa mentaalisten ja aivotapahtumien ontologiseen suhteeseen. Puhun seuraavassa materiaalien ja mentaalisten tilojen ominaisuuksista ja niiden suhteista. Materia \square materia –suhde on luonnontieteen tutkimuksen kohde. Materiaaliset kappaleet vaikuttavat toisiinsa luonnonlakien määräämällä tavalla. Tämä suhde on luultavasti useimpien luonnontieteilijöiden mielestä ainoa mahdollinen kausaalisuhde; näin ajattelee myös fysikalismiin sitoutunut filosofi, joka luonnollisesti tulkitsee mentaaliset tapahtumat fysikaalisiksi tapahtumiksi. Materia \square tietoisuus –kausalisuhde on myöskin ymmärrettävissä ainakin siinä mielessä, että näemme sen vaikutuksia jatkuvasti elämässämme. Fysikaaliset objektit vaikuttavat meihin aistien kautta ja synnyttävät meissä tietoisia tiloja. Aivoihin vaikuttamalla voimme manipuloida myös tietoisuutta.

Tietoisuus \square materia –suhde on jo kiistanalaisempi. Millä tavalla täytyisi ymmärtää meidän ilmeinen kykymme vaikuttaa mentaalisten tilojen avulla kehoomme? Arki-intuitio sanoo, että jos nostan kättäni, on käden nousemisen syy intentioni tai haluni nostaa kättä. Esiintymiskuume voi saada käteni tahtomattani hikoilemaan tai vapisemaan. Ihminen voi myös harjoituksella kehittää huomattavasti esimerkiksi kivunsietokykyään. Tietysti vallitseva näkemys tulkitsee mentaaliset tilat ja tapahtumat aivotapahtumiksi, jolloin kyseessä on fysikaalisen tapahtuman vaikutus toiseen fysikaaliseen tapahtumaan. Mutta tällöin ongelmana on, että mentaalista tapahtumista tulee tarpeettomia epifenomeeneja, sivuilmiöitä. Toki epifenomenalismi on yksi mahdollinen vastaus mind-body –ongelmaan, mutta ei kovin uskottava. Jokaisen mielenfilosofisen teorian on otettava

vakavasti tietoisuuden tilojen vaikutus materiaalisiin tiloihin (*downward causation*).

Vielä ongelmallisemmaksi tietoisuus □ materia –suhde tulee psykokesin tapauksessa. Siinä henkilö näyttää vaikuttavan oman ruumiinsa ulkopuoliseen fyysiseen objektiin mielensä avulla. Yksi mahdollisuus on sanoa, että kohteena oleva objekti on osa henkilön kehoa tai jos kyseessä on ruumiiton henki, hänen kehonsa, jolloin olemme takaisin tutumassa mieli-ruumis –vaikutussuhteessa.

Neljäs mahdollinen kausaalivaikutus on tietoisuus □ tietoisuus –suhde. Tästä telepatia tarjoaa esimerkin. Siinä henkilö voi vaikuttaa mentaalisesti suoraan toisen henkilön tietoisuuteen synnyttämällä hänessä esimerkiksi tietynlaisen mielikuvan. Tällainen kommunikaatio ei siis vaadi viestin lähettämiseen fyysistä kausaalisuhdetta, joten olisi luonnollista ajatella, että mahdollisessa kuolemanjälkeisessä elämässä viestimme telepaattisesti. Emmekö toisaalta unissamme harjoita samantapaista kommunikaatiota? Tietysti myös yksilön omassa tietoisuudessa mentaalinen tila voi kausaalisesti synnyttää toisen mentaalisen tilan (esimerkiksi uskomus, että myrsky lähestyy, voi synnyttää pelon laivan haaksirikosta).

Mentaalisten ja materiaalisten tapahtumien keskinäinen kausaalivaikutussuhde on siis ylipäänsä problemaattinen, ja parailmiöt, jotka rikkovat konventionaalisen kausaliteetin piirteitä, tekevät siitä vielä ongelmallisemman. Itse asiassa tietyt paranormaalit ilmiöt tukevat dramaattisella tavalla käsitystä tietoisuuden itsenäisestä kausaalisesta vaikutuskyvystä. Esimerkiksi poltergeist-ilmiössä ruumiillisen tai ruumiittoman persoonan tietoisuus näyttää vaikuttavan fyysisiin kappaleisiin; kyseessä on siis eräänlainen mind-body –ongelman laajennus. Miten tällainen kausaalivaikutus on filosofisesti ymmärrettävissä ja mitä siitä seuraa mielenfilosofisten teorioiden kannalta?

Saamme asiaan lisävaloa, jos otammekin olion olemassaolon kriteeriksi kausaalisen vaikuttamiskyvyn; tämä on itse asiassa yleisesti kannatettu kriteeri varsinkin naturalistisesti suuntautuneiden filosofien keskuudessa. Määritellään olion tai tapahtuman kriteeriksi se, että sillä on kausaalista vaikuttamiskykyä. Olio A on olemassa (siis todellinen), jos A vaikuttaa kausaalisesti B:hen. Jos hyväksymme potentiat (mahdollisuudet), voimme sanoa, että A on olemassa, jos A:lla on *kyky* vaikuttaa kausaalisesti (Niiniluoto 2000). Tällöin tietysti materiaaliset oliot tai tapahtumat ovat todellisia, mutta niin ovat myös mentaaliset tilat ja tapahtumat, eli tietoisuus ja erilaiset tietoisuuden tilat, joilla on ominaisuuksiensa perusteella kausaalista voimaa. On tietysti mahdollista käyttää näin määritellyistä reaalista olioista nimitystä ”materiaalinen kappale”. Tällöin esimerkiksi poltergeist-ilmiöiden aiheuttaja – jolla on hyvin ilmeistä kausaalista voimaa! – on määritelmän mukaan materiaalinen olio. Ratkaisevaa ei ole, onko aiheuttaja joku ruumiillistunut persoona, joka synnyttää ilmiöt tiedostamattomien mielentilojensa vaikutuksesta vai ruumiiton henki; molemmat ovat todellisia materiaalisia olioita, jos niillä on kausaalista vaikutusvoimaa.

Tämän kriteerin perusteella siis mentaaliset tilat ja tapahtumat ei-fysikaalisine ominaisuuksineen ovat aidosti olemassa, ne ovat todellisia, koska niillä on kausaalista voimaa. Parailmiöt vahvistavat käsitystä tietoisuuden tilojen kausaalisesta vaikutuskyvystä. Jos ajattelemme nykyisiä mielenfilosofisia perusratkaisuja, ainakin *eliminativismi* on yllä esitetyn määritelmän mukaan

hylättävä. Eliminativismihan yksinkertaisesti kieltää mentaalisten tilojen – elämysten, tunteiden, uskomusten – olemassaolon, joten niillä ei tietysti silloin voi olla kausaalista voimaakaan. Ne ovat olemassa vain arkipsykologian (”folk psychology”) teoriassa, joka on epätosi teoria. Sen korvaa ennen pitkää tieteellinen psykologia, jonka teoria koostuu neurologisista kuvauksista ja vastaavasti ontologian tasolla pelkästään neurologisista tiloista ja tapahtumista. Tietysti eliminativisti voi sanoa, että mentaalisten tilojen kausaalinen voima on todellisuudessa neurologisten tilojen kausaalista vaikuttavuutta; silloin hänen kantansa palautuu reduktionismiin, johon palaan edempänä.

Epifenomenalismi taas ei suoranaisesti kiellä mentaalisten tilojen olemassaoloa; sen mukaan mentaaliset tilat ja ominaisuudet ovat fysikaalisten tilojen sivutuotteita, joilla ei ole kausaalista roolia. On huomattava, että muotoilin edellä kausaalisuuskriteerin niin, että kausaalinen vaikuttavuus on *riittävä ehto* olion olemassaololle. Kyse ei ole välttämättömästä ehdosta, mikä jättää avoimeksi mahdollisuuden, että olio voi olla todellinen, vaikka sillä ei ole kausaalista voimaa. Epifenomenalisti voisi siis sanoa, että mentaaliset tilat ovat jossain mielessä todellisia, vaikka ne ovat kausaalisesti mahoja. Mutta tämä on pikemminkin pelkkä looginen tai metafyyminen mahdollisuus: jossakin mahdollisessa maailmassa on olioita, joiden mentaalilla tiloilla ei ole kausaalista voimaa. Sen sijaan meidän aktuaalisessa maailmassamme, jossa vallitsevat tietynlaiset luonnonlait, on vaikea ymmärtää, kuinka olioille olisi evoluution kulussa kehittynyt tietoisuus, jos siitä ei olisi hyötyä lajin ja yksilön säilymisen kannalta. Jos tietoisuudesta on valintaetua luonnon evoluutiossa, sillä täytyy myös olla kausaalista vaikuttavuutta. Epifenomenalismi ei ole uskottava teoria.

Entäpä *reduktionismi* yleisenä mielenfilosofisena strategiana? Reduktionismilla tarkoitetaan tieteessä menettelyä, jossa tietyn alueen tai tason entiteetit (esim. objektit, ominaisuudet, teoriat) palautetaan osaksi perustavampaa tasoa niin että ensimmäisen, ”ylemmän” tason entiteetit joko säilyvät osana perustavampaa teoriaa tai ne eliminoituvat kokonaan pois (esim. aineen veteen liukenevuus redusoituu aineen molekyyliden tai atomien ominaisuuksiksi tai optiikan lait palautuvat sähkömagneettisen teorian periaatteisiin). (Ks. esim Kim 1998b).

Mielenfilosofiassa reduktionismi tarkoittaa mentaalisten tilojen palauttamista aivojen neurologisiin tiloihin. Reduktiossa olio tai systeemi redusoidaan tavallisesti rakenteellisesti pienempiin yksiköihin. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että alemman tason redusoiduilla entiteeteillä täytyisi olla samat ominaisuudet kuin ylemmän tason redusoiduilla entiteeteillä. Esimerkiksi ryhmällä on sosiaalipsykologisia ominaisuuksia, kuten ryhmäpaine, joita ei ole ryhmän muodostavilla yksilöillä. Kuitenkin ryhmäpaine selittyy yksilöiden ominaisuuksista käsin tai yksilöiden ominaisuudet ainakin determinoivat, millaisia ominaisuuksia ryhmällä on. Voidaan puhua *mereologisesta supervenienssistä*: ryhmän ominaisuuksia determinoivat tai ne ovat tasoriippuvaisia (*supervenient on*) yksilöiden ominaisuuksista. Eikö siis mentaalilla tiloillakin voisi olla kausaalisesti vaikuttavia ominaisuuksia, joita ei ole perustana olevilla aivotiloilla ja silti mentaaliset tilat olisivat palautettavissa aivotiloihin? Tällöin mentaalisten tilojen kausaalinen voima ja samalla todellinen olemassaolo olisi vain enemmän tai vähemmän näennäistä ja riippuvaa neurologisten tilojen kausaalivoimasta.

Tässä järkeilyssä on kuitenkin yksi perustava ongelma (ks. Kim 1998a). Mentaalisten tilojen ja neurologisten tilojen suhteessa ei ole kysymys mikroreduktiosta, jossa makrotason (tietoisuuden) ominaisuudet palautetaan mikrotason (aivosolujen) ominaisuuksiin. Neurologiset ominaisuudet ovat *samalla tasolla* kuin psykologiset ominaisuudet: molemmat ovat persoonien (tai muidenkin tietoisien olentojen) ominaisuuksia. Ei voida sanoa, että neurologiset ominaisuudet olisivat aivojen ja mentaaliset ominaisuudet persoonan ominaisuuksia. Jos jälkimmäiset ovat palautettavissa edellisiin, myös neurologiset ominaisuudet ovat persoonan ominaisuuksia. Tietysti reduktionisti voi torjua persoonan (tai elävän olennon) ottamisen mukaan analyysiin. Mutta silloin hänen on ajateltava, että mitä tietoisuuteen tulee, ei ole olemassa persoonia, vaan ainoastaan aivoja ja niiden sähkökemiallisia tiloja, joihin tietoisuuden ominaisuudet siis redusoituvat. Luultavasti harva haluaa sitoutua tällaiseen kantaan. Reduktionistin on siis johdonmukaisempaa väittää, että mentaalilla tiloilla ei ainoastaan ole kausaalista voimaa neurologisten tilojen *ansiosta*, vaan niiden kausaalinen voima on *yhtä kuin* neurologisten tilojen kausaalinen voima.

Tässä yhteydessä on hyvä huomauttaa väärin ymmärretystä mikroreduktiosta mind-body –ongelmaa pohdittaessa. Jos hyväksymme, että elävillä olennoilla on tietynlaisia mentaalisia ominaisuuksia (ne ovat esim. uskomusten tai kiputilojen subjekteja) ja väitämme, että nämä ominaisuudet ovat redusoitavissa neurologiaan, silloin olennoilla on myös mentaalisia tiloja vastaavia neurologisia ominaisuuksia. Asiaan ei tuo lisävaloa, jos väitämme, että neurologiset ominaisuudet ovat palautettavissa vielä perustavampiin mikrotason, esim. kvanttitasoon ominaisuuksiin. Silloin sanomme vain vastaavasti, että persoonilla on tiettyjä kvanttitasoon ominaisuuksia. Kipukokemuksen samastamista fysikaaliseksi tapahtumaksi ei syvennä se, että annamme siitä kvanttitasoon kuvauksen. Perusongelma on, kuinka ylipäänsä voimme palauttaa mentaaliset tilat ja tapahtumat fysikaalisiksi tiloiksi ja tapahtumiksi.

Jos yllä esitetty mind-body –reduktionismi hyväksytään, seuraa siitä, että mielenfilosofiassa paljon pohdittu mentaalisen kausaation ongelma (kuinka mentaaliset tilat voivat vaikuttaa ruumiillisiin tiloihin) ratkeaa yksinkertaisesti: psykologisten ominaisuuksien kausaalinen vaikuttavuus on itse asiassa neurologisten ominaisuuksien kausaalista vaikuttavuutta. Jos siis tietoisuus on redusoitavissa neurologiaan, on vain neurologisilla ominaisuuksilla kausaalista voimaa, joten vain ne ovat edellä esitetyn kriteerin perusteella todellisia.

Mutta onko mieli-aivot –reduktio hyväksyttävissä? Edellä olen asettanut olion olemassaolon kriteeriksi kausaalisen voiman ja päätellyt: koska tietoisuuden tiloilla on kausaalista vaikuttavuutta, ne ovat todellisia, ne ovat olemassa. Reduktionisti luonnollisesti kiistää toisen premissin. Mentaaliset tilat ovat vain näennäisesti kausaalivoimaisia, todellisuudessa niiden voima on neurologisten tilojen kausaalista vaikuttavuutta. Mutta paranormaalit ilmiöt antavat nimenomaan tukea tuolle premissille. Miten esimerkiksi poltergeist-ilmiö olisi selitettävissä puhtaasti aivojen sähköisten ja kemiallisten ominaisuuksien avulla? Ilmeisesti täytyisi olettaa, että neuroneilla on toistaiseksi täysin tuntemattomia, ällistyttäviä fysikaalisia ominaisuuksia. Edelleen telepatiassa intentionaalisten (viittaavien) tilojen *sisältö* on ratkaisevassa asemassa. Törmäämme siis jälleen intentionaalisuuden ongelmaan: kuinka fysikaalisilla tiloilla tai olioilla voisi itsessään olla intentionaalisuuden ominaisuus? Reduktionismilla on luonnollisesti muitakin mielenfilosofisessa

keskustelussa usein esitettyjä ongelmia (esim. edellä mainitut kvaaliat).

Jos reduktionismi hylätään, jää jäljelle viime vuosina huomiota saanut *nonreduktiivinen fysikalismi* (materialismi). Sitä edustaa esim. Donald Davidsonin anomalistinen monismi. Davidson hylkää mind-body –identiteetti -teesin. Mentaaliseen tasoon kuuluu mm. normatiivisuus, jota on vaikea analysoida fysikaalisten käsitteiden avulla. Mentaaliset *laadut (kinds)* ja fysikaaliset *laadut* ovat erilaisia eikä ole psykofyysisiä lakeja jotka yhdistäisivät ne; siis mentaalista tasoa ei voi palauttaa fysikaaliseen. Mutta kuitenkin mentaaliset tapahtumat *esiintyminä (tokens)* ovat fysikaalisia tapahtumia, joten maailma on lopulta kuitenkin monistisesti fysikaalinen. Voidaan puhua myös *emergentistä* materialismista, jonka mukaan mentaalisella tasolla on ominaisuuksia, joita alemmalla fysikaalisella tasolla ei ole (tämä tulee lähelle edellä esitettyä mikroreduktionismia).

Miten nonreduktiivinen fysikalismi suhtautuu edellä esitettyyn olemassaolon kausaalisuuskriteeriin? Nonreduktiivinen fysikalismi myöntää ei-redusoituvien mentaalisten ominaisuuksien (esim. kvaalioiden) olemassaolon. Fysikaalisilla tiloilla ja tapahtumilla on kausaalista voimaa, ne ovat siten todellisia. Entä mentaaliset tilat ja tapahtumat? Jos mentaalilla tiloilla on kausaalista vaikuttavuutta, mistä tämä voima on peräisin? Nonreduktivisti on fysikalisti, joten hän hyväksyy periaatteen, että maailma on kausaalisesti suljettu: on olemassa vain fysikaalisia syitä, ts. jokaisella tapahtumalla on riittävä fysikaalinen syy. Jos siis selkäni kutiaminen saa minut raapimaan selkääni, on raapimisen syy (siis kutiamisen tunne) lopulta fysikaalinen tapahtuma. Mutta nyt olemmekin palauttaneet mentaalisen tilan ja sen kausaalisen voiman fysikaaliseen tilaan ja sen kausaaliseen voimaan! Mentaalisesta tilasta tulee näin ollen kausaalisesti tarpeeton epifenomeeni ja päädymme jälleen epifenomenalismiin, jonka edellä hylkäsin. Nonreduktiivinen fysikalismi näyttää palautuvan reduktionismiin tai epifenomenalismiin. Näyttää siis siltä, että ainakin joidenkin tietoisuuden tilojen kausaalinen voima on vain niistä itsestään riippuvaa, ts. ne ovat ontologisesti itsenäisiä.

Tiivistän edellä esitetyn vielä yksinkertaiseksi päättelyketjuksi.

- (1) A on olemassa jos A:lla on kausaalista voimaa
- (2) Tietoisuuden tiloilla on kausaalista voimaa
-
- (3) Tietoisuuden tilat ovat olemassa, ts. ne ovat todellisia
[lisäpremissi]
- (4) Kaikkien tietoisuuden tilojen kausaalista voimaa ei voi redusoida tai tehdä riippuvaiseksi
fysikaalisten tilojen kausaalisesta voimasta
-
- (5) Ainakin jotkin tietoisuuden tilat (tai niiden kokonaisuus) ovat ontologisesti itsenäisiä, ts.
niiden kausaalinen voima on vain niistä itsestään riippuvaa

Parailmiöiden aitous, erityisesti psykokinesia, tukee siis voimakkaasti premissiä (2). Samoin premissiä (4) voidaan tukea parapsykologian tuloksilla.

Argumentissa puhutaan tietoisuuden tiloista. Tällöin on mahdollista väittää, että tiloilla

ominaisuksineen on oltava subjekti, *jonka* tiloja ne ovat. Voiko mentaalisilla tiloilla olla materiaalinen subjekti? Ilmeisesti se ei ole ainakaan käsitteellinen mahdottomuus. Toisaalta voidaan myös sitoutua tapahtumametafysiikkaan, jolloin ei puhuta tiloista, vaan tapahtumista metafysisinä perusyksikköinä. Tapahtumilla, esim. jalkapallo-ottelulla, ei ole subjektia, vaan tapahtuma vie aikaa ja koostuu siten useista ”aikaviipaleista”. Jos sen sijaan puhutaan tiloista ja kysytään, mikä tekee tietyistä tiloista kahtena eri ajan hetkenä saman olion tiloja, on luonnollisin vastaus: se, että tilat kuuluvat samalla subjektille. Joka tapauksessa argumentista ei seuraa, että täytyisi myös edellyttää ei-fysikaalinen subjekti mentaalisten tilojen haltijaksi.

Mutta jos sanomme, että A:n olemassaolon riittävä ehto on A:n kausaalinen vaikuttavuus, eikö meidän silloin pidä kyetä identifioimaan A erillisesti, kausaalisuuskriteeristä riippumatta? Tämä on toki mahdollista tehdä, sillä emme *määritelleet* olion olemassaoloa kausaalisuuden avulla. Esimerkiksi matematiikan oliot (luvut, pisteet, joukot) näyttävät olevan olemassa, vaikka niillä ei ilmeisesti ole kausaalista vaikutusta; itse asiassa tämä on tärkeä kiistakysymys matematiikan filosofiassa. Mutta joskus voimme edetä myös toisin päin. Havaitsemme kausaalisen vaikutuksen, joka ei ilmeisesti ole peräisin tunnetuista kappaleista. Silloin kausaalisuuskriteerin avulla voimme päätellä, että täytyy olla olemassa toistaiseksi tuntematon entiteetti, jonka kausaalisen vaikutuksen havaitsemme. Jos nimittäin kausaalinen vaikutus on riittävä ehto olion olemassaololle, niin silloin olion olemassaolo on välttämätön ehto olion kausaalille voimalle. Itse asiassa tietoisuuden tapauksessa emme ole tekemisessä tuntemattoman, vaan meille kaikkein tutuimman ilmiön kanssa.

Olemmeko siis päätyneet mieli-ruumis –dualismiin? Riippuu tietenkin siitä, mitä tarkoitamme dualismilla. Descartesin dualismissa aine ja sielu ovat kaksi toisistaan jyrkästi eroavaa substanssia, aine on esim. ulottuvaista, sielu ei. Yllä esitetyn version mukaan materia ja tietoisuus eivät eroa toisistaan laadullisesti. Kehittelemääni näkemystä voisi kutsua *kausaalidualismiksi*. Sekä materiaalisilla että mentaalisilla tiloilla on kausaalista voimaa, siksi ne ovat todellisia; voimme sanoa, että molemmat kuuluvat samaan olemisen järjestyksen kategoriaan, siksi niiden keskinäinen vuorovaikutukseen – perinteinen dualismin ongelma - ei vaadi erityisesti selitystä.. Jos materiaaliset ja mentaaliset tilat voivat vaikuttaa toisiinsa, on niiden ilmeisesti oltava olemassa ainakin jossain mielessä samassa avaruudessa. On huomattava, että nykyfysiikassa on tehty useita yrityksiä redusoida jotkin tai kaikki maailman spatiotemporaaliset ominaisuudet tapahtumien välisiin kausaaliin suhteisiin; jo Leibniz esitti tämänsuuntaisia ajatuksia. Jos myös mentaaliset tapahtumat ovat osa maailman kausaalista rakennetta ja jos avaruus voidaan määritellä kausaalisten suhteiden avulla, silloin tietoisuuden tapahtumat ovat konstituoidussa myös avaruutta! Amerikkalainen filosofi Colin McGinn (1995) on spekuloinut, että koska on vaikea selittää, kuinka tietoisuus, joka on ei-spatiaalinen luonteeltaan, olisi syntynyt materiaalisten – siis spatiaalisten – kappaleiden ja prosessien tuloksena, on oletettava, että tietoisuuden alkuperä selittyy niillä universumin ominaisuuksilla, jotka edeltävät ja selittävät alkuräjähdyttä. Synnyttikö siis universaali tietoisuus *big bangin* ja samalla kausaalisesti koko maailmankaikkeuden?

Edellä olen kuvannut erityisesti luonnontieteelliseen selittämiseen ja kausaaliin liittyviä piirteitä. Samoin olen selvittänyt tietoisuuden olennaisia piirteitä ja väittänyt, että niitä on vaikea sovittaa luonnontieteen kausaaliseen maailmankuvaan. Väitteeni on, että jos tietyt paranormaalit ilmiöt ovat

aitoja, ne laajentavat kausaliteetin piiriä ja antavat vahvaa tukea tietoisuuden itsenäiselle kausaalille vaikutusvoimalle. Jos hyväksymme olion olemassaolon kriteeriksi kausaalisen voiman, ovat tietoisuuden tilat todellisia. Tätä näkemystä olen tarkastellut erilaisten mielenfilosofisten teorioiden valossa ja päätenyt kannattamaan kausaalidualismiksi kutsumaani kantaa.

KIRJALLISUUS

BRAUDE, Stephen E.

1979 *ESP and Psychokinesis: a Philosophical Examination*. Philosophical Monographs; Third Annual Series. Philadelphia: Temple University Press.

EISENBUD, Jule

1992 [1983] *Parapsychology and the Unconscious*. Berkeley: North Atlantic Books.

KIM, Jaegwon

1998a *Mind in a Physical World: an Essay on the Mind-Body Problem and Mental Causation*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

1998b ”Reduction, problems of”. Teoksessa *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. General Editor Edward Craig. Vol. 8. London and New York: Routledge.

MCGINN, Colin

1995 ”Consciousness and space”. *Journal of Consciousness Studies* 2, No. 3, s. 220-230.

METZINGER, Thomas

1995 ”The Problem of Consciousness”. Teoksessa *Conscious Experience*, s. 3-37. Ed. by Thomas Metzinger. Schöningh: Imprint Academic.

NIINILUOTO, Ilkka

2000 ”Onko menneisyys todellista?” Teoksessa *Aika*, s. 246-261. Toim. Pihlström, Sami et al. Helsinki: Gaudeamus.

SANFORD, David

1995 ”Causation”. Teoksessa *A companion to Metaphysics*. Ed. by J. Kim and E. Sosa. Oxford: Blackwell.

TUOMELA, Raimo

1983 *Tiede, toiminta ja todellisuus*. Helsinki: Gaudeamus.

<http://www.paranet.fi/paradocs/tutkimuksia/paradigma2001.html>